

V. GILBERT EDIT: (SZOVJET) ASSZONY A FRONTON

Sorozatomban lassan elhagyjuk Kazahsztánt, amely még marasztalna sokszorosán. Az ott járt kutatót visszavárják, különféle hosszabb távú projektekbe vonják be, s praktikus promóciós marketingajándékokkal látják el (a rektor például egyetemi logós mobilakkumulátorral) távozásakor. Itthon is találkozunk velük, kazah szakemberekkel, tudósokkal, egyetemi oktatókkal. Vagy azokkal a honfitársainkkal, akik szintén jártak náluk.

Hazajövetelem után egy héttel máris olyan élménybeszámolón, tájékoztatón találtam magamat, amelyet a régi magyarok nyomait az ő sztyeppéiken feltáró etnográfus tartott – annak a pécsi csoportnak, amelynek tagjai sváb kitelepített felmenőik sírjait, emlékeit keresik éppen ott, s készülődtek a kiutazásra. Augusztus végén pedig a pécsi Orosz Központban orosz nyelvet oktató asztanai pedagóguskollégákat hallgattam, akik korszerű, modern tankönyveket írtak, azokat mutatták be. Kulcsfogalmuk a háromnyelvűség. Tavaly ugyanis bevezették országukban az állami (kazah), a hivatalos (orosz) mellé harmadikként az angolt, hogy felzárkózhassanak szűkebb és tágabb környezetükhöz. Bizonyos tantárgyakat angolul tanulnak, felmenő rendszerben egyre többet. Az orosz iskolákban és orosz egyetemi szakokon kisebb óraszámban kazahot is tanítanak, fordítva ugyancsak. Tankönyvcsaládjuk figyelembe, számításba veszi e különbségeket és sajátosságokat, s az „orosz mint idegen nyelv” tanításánál a többnyelvű, részben még mindig oroszos környezetet. Kazahsztánban tehát jól érzékelhető háttértudással indulnak neki a nebulók az iskolának – soha nem nulláról kezdik az oroszot. (Ha otthon nem, a játszótéren hallja a gyerek a nyelvet.) Így hát nálunk nem is alkalmazhatóak ezek az anyagok. Többnemzetiségű országukban ezt az utat vélik járhatónak. Küzdve azokkal a társadalmi nehézségekkel, amelyekről legutóbb írtam, illetve a latin abc-re történő áttéréssel (http://index.hu/tudomany/2017/09/11/abece_kazahsztan_latin/), valóban tisztes mennyiségű és minőségű feladatot kaptak s vállaltak magukra. Nagy ívű, nagyszabású tervezetük figyelemre és tiszteletre méltó.

A nyelvi kérdés korántsem, sohasem ártatlan és perifériális része az államok, az emberi közösségek életének. Mennyit változtak a földrajzi nevek a történelemmel! A helynevek kimondásának mikéntje politikai-emberi érzékenységet érint. Már nem Lvovról, hanem Lembergről beszélünk például. Emlékszem, milyen indulatot váltott ki egy kárpátaljai származású hallgatótársunkból a nyolcvanas évek elején, amikor egyikünk véletlenül, de következetesen Csopnak, s nem Csapnak ejtette magyarul a határátkelőt. A nyelvi jogok csorbulása erős sérelem, amely szimbolikus és gyakorlati hátrányokkal jár. Ezekben a napokban, amikor írom a lassan már nyugatabbra tekintő esszémet, kaptuk a hírt az ukrán közép- és felsőoktatás „ukránnyelvesítéséről”, ami súlyosan érinti az ott élő nemzetiségeket: mind az oroszokat, mind a magyarokat és másokat. Az az érvelés, hogy a többségi nyelv ismerete mindenütt szükséges, nehezen vonható kétségbe. Az viszont, amely „támogatólag” nálunk is felhangzott valahol, hogy csak azon lehet bekapcsolódni a teljes ország életébe, ezért kifejezetten előnyös és méltányolható a jelzett lépés, számomra igencsak cinikusan

hangzik. Szükség van a kisebbségek nyelvén folyó felsőoktatásra, felsőbb iskolákra, aminek parlamenti pártjaink is hangot adtak. A homogenizáció veszélyes.

Ukrajna közeli állam, szomszédunk, ütközőzóna Oroszország és Európa között (amint Kazahsztán az oroszok és Kína közt egyensúlyoz). Tudjuk, milyen nehézségekkel jár ez a helyzet, s hogy évek óta háborús körülmények közt élnek lakói. Közel van és mi érintettek vagyunk: magyarok is élnek ott. Nem a nyomaikat kutatjuk, mint a távoli helyeken, hanem élő közösségeiket kellene segítenünk. A kárpátaljai magyar irodalom szervezetileg a leggyengébb a határontúliak közül, talán róluk is hallunk a legkevesebbet, nekik a legerőtlenebb az érdekérvényesítő képességük. A sokműfajú, termékeny Balla D. Károly költői, publicisztikai, kultúraszervezői tevékenységét mindenképpen meg kell említenünk itt. Ismert blogger, kiterjedt internetes tevékenységet folytat, meglepő akciókat hajt végre a virtuális térben.

Kárpátalja ma Ukrajna része, de tartozott más államalakulatokhoz is az elmúlt századok során, elég sűrűn vonultak az ottaniak feje fölött a határok. A közelmúlt a Szovjetunió, a jelen a posztszovjet éra, amelyben súlyos események zajlanak az országban. A Krím félsziget hovatarozása csak Moszkva szerint egyértelmű; anektálását sem a nemzetközi jog, sem a világ jelentős része nem ismerte el. Ljudmila Ulickájának, a hazánkban talán legnépszerűbb ma élő orosz írónak erős a kötődése a Krímhez. Huzamosan élt ott, vissza-visszajáró vendég, s tagja volt egy egyeztető fórumnak is az orosz–ukrán szembenállás kezdetekor. Azt hangsúlyozza, hogy a Krímnek jó minőségű ivóvízre, korszerű vízvezetékrendszerre van szüksége, s bárki is legyen ott az úr, kötelessége azt kiépíteni. Ulickaja Baskíriában született szülei evakuálása idején; sorsa, életútja az országon belüli helyváltogatások tekintetében s többes identitása akár jellemzőnek is mondható. Zsidó-orosz származása, betérése a pravoszláv egyházba nem egyedi, nem rendkívüli. *Médea és gyermekei* című regénye a Krímben játszódik soknemzetiségű, multikulturális közegben. Oroszul szól – róluk, a kevert nemzetiségű lakosságról, fókuszában egy görög família sarjaival. Az ukránokhoz közvetítéssel jutott el regénye. (Személyes forrásom, informátorom, Jenői László író szerint megjelenése után évekkal még nem tudtak a műről, ami pedig róluk szól, ő viszont éppen a magyar kiadás nyomán járta be a megfelelő krími helyszíneket, s vitte a könyvet, terjesztette hírét náluk.) Jellemző, hogy a szomszédok, a rokonok nem mindig akarnak tudni egymásról, ha politikai, területi, történelmi eredetű feszültségek vannak köztük, ami elég gyakori. Nincs ez nálunk sem másképp. Mennyire kevésbé ismerjük szomszédaink irodalmát, pedig közös kisebbségeink hidak lehetnének; próbálkoznak is. Születnek fordítások elhivatott, kiváló fordítóktól, hősies kiadók is akadnak, de nem divatosak az itt élők számára a kelet-közép-európai művek. Még a szomszéd népek irodalmárainak egy része sem igazán járatos egymás kultúrájában. A magyarországi átlagos irodalomolvasó érdeklődése nem a kisebb szláv nemzetek felé fordul, de egy-egy mű, szerző elérheti.

Az ukrán–oros–belarusz–ruszin–lengyel szláv világ sok hasonlósággal, közös gyökerekkel, fájdalmas történelemmel és máig ható feszültséggel bíró régió. Nyelveik hosszú ideig együtt fejlődtek, s izgalmas nyelvészeti, nyelvtörténeti kuta-

tások tárgya, ahogy a nyelvváltozatok, dialektusok átmennek egymásba, s egyszer csak másik nyelvnek számítanak már a keleti szláv nyelvcsaládban. Kultúrájuk, történelmük megismertetéséért a mi kutatóink, esszéistáink is sokat tesznek: ilyen volt évtizedekig a Magyar Lettre Internationale, ilyen a szlavtextus-blog. Szlavistáink közvetítenek; mások mellett Lebovics Viktória az ELTE-n, a közelmúltban elhunyt id. Medve Zoltán a PTE-n s Pálfalvi Lajos polonista a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Az utóbbi például érdekesen, színesen elemzi mitogeográfiai képződményeiket. (<http://periferia.btk.pte.hu/old/perif2/palfalvi/palfalvilajos.htm>, <http://periferia.btk.pte.hu/old/perif3/palfalvilajos3/palfalvilajos3hu.htm>). Sokat fordít szláv nyelvekből, főként lengyelből, s izgalmasan, közérthetően, szellemesen kommentálja, népszerűsíti is irodalmaikat. Könyvet szerkesztett nemrégiben a két Ukrajnáról (Mikola Rjabcsuk: *A két Ukrajna*. Szerk.: Németh Orsolya és Pálfalvi Lajos. Örökség Kulturapolitikai Intézet, Budapest, 2016) a Nyugat-eurázsiai idő sorozatban. Az ország, mondják a szerzők, amely inkább geopolitikai sakkjátszmák és meglepően kevésbé a tartós figyelem, érdeklődés tárgya, nemcsak az egykori Monarchiához tartozott nyugati és az oroszos keleti részből áll, hanem legalább még egyből: a nem oroszbarát pravoszlávból. Ideje lenne meghallani, Ukrajna maga mit mond magáról, hangsúlyozzák a könyvben. Kollégánk 2015-ben Ewa Thompsonnak *A birodalom trubadúrjai* című művét is lefordította az orosz irodalom és a kolonializmus kapcsolatáról Kovács Lajossal közösen; sokat tud a régióról.

Az ukrán szépirodalom alkotásai közül Jurij Andruhovics prózájának több darabja is megtalálható könyvkiadásunkban. 2007-ben *Moszkoviáda* (Gondolat, Bp.) címmel jelent meg „rémregény”-ként Körper Gábor fordításában a showman, ismert rendszerváltó s műfaji travesztiákat készítő figura, Jurij Andruhovics regénye a „posztsovjet psziché”-ről. Moszkváról, alkoholizmusról, közös és elváló életükről nyilvánul meg – szatirikusan, szarkasztikusan. „Állítólag több millió ukrán él ebben a városban. Vagyis Moszkva a világ legnagyobb ukrán városa.” (74. o.) A szerző a rendszerváltás utáni ukrán irodalom legismertebb képviselője, ellenzéki aktivista, a kijevi tüntetések egyik fő alakja, értelmiségi résztvevője. Sokat fordított, külföldön is jegyzett író, gondolkodó, a Hannah Arendt-díj birtokosa, melyet a Pussy Riot orosz punkzenekar tagjaival megosztva kapott meg 2014-ben. (http://szlavtextus.blog.hu/2014/07/30/jurij_anduhovics_a_hannah_ahrendt-dij_a_politikai_gondolkodasert_idei_kituntetette). Andrzej Stasiukkal írt *Az én Európámról kelet-európai kódban* 2004-es magyar megjelenéssel, *Rekreáció* című regénye még 1999-ben látott nálunk napvilágot. Szofija Andruhovics nagysikerű – s Mihályi Zsuzsa fordításában idén már magyarul is olvasható –, az előző századfordulón játszódó cseléd-„úrnő”-pártörténetét, a *Felix Austriát* pedig az *Édes Annához* hasonlítják, de bizonyos szempontból Szabó Magda regényvilágával is összevethető, s nem feltétlenül *Az ajtóval*. (És igen, a vezetéknev-egyezés nem véletlen, ők egy család: ilyenről is tudunk itt és másutt ugyancsak, elég Závadaékra és a Kemény családra gondolnunk.)

Az ukrán irodalmat nemigen ismerjük, keverhető valamilyen szempontból az oroszral, s ez nem véletlen, de sajtószerúsége is kiemelhető; az, amiben például a

fenti „kisorosz” szerző, Jurij Andruhovics elkülönül a Konrád György előszavában hangoztatott „nagyoroszok”-tól (<http://mozi.24.hu/hirek/20090209/jurij-andruhovics-moszkoviada>).

Oroszul is ír számos ukrán szerző. Az irodalomtörténetből legismertebb közülük Gogol, aki kisoroszként az orosz irodalom meghatározó alakja lett. Mint köztudott, „az ő köpönyegéből bújt ki” a nagy orosz irodalom, így a kijevi születésű és illetőségű Mihail Bulgakov is. Akkor, Gogol korában, a 19. században különült el egymástól az ukrán és az orosz irodalmi nyelv. Létezik orosz nyelvű ukrán irodalom, az Ukrajnából származó orosz művek is számosak. Így a nemrég megjelent különleges regény, a kijevi születésű középkorkutató, Jevgenyij Vodolazkin Laurosza könyve (ugyancsak Pálfalvi Lajos fordítása) orosz mű, egy középkorú orosz szent élettörténete; egy füvesemberé. Siker volt a kritikusok körében, az olvasói megnyilvánulások szerint ugyancsak. Univerzális jelentőségűnek – és ukrán kötődésűnek – tartja ez az angol cikk is szerzőjét: <https://nudge-book.com/blog/2016/04/atw80-ukraine-laurus-by-eugene-vodolazkin/>

Kevesen ismerik a szépirodalom nagy alkotásait, különösen a szomszédokét, így nem áltathatjuk magunkat azzal, hogy sokakat elérnek a szakmai sikert aratott művek. Kell hozzá a nyugati közvetítés és a díj. Ha Nobel-díjas lesz egy író, valóban lehetősége nyílik arra, hogy számos nyelvre lefordítva eljusson különböző olvasói rétegekhez, nemcsak a szakmához. Kíváncsiak vagyunk rá, működik a marketinghatás, s az esetek nagyobbik részében a szerző egyes műveiből bestseller lesz. Írásom idején várja a világ, ki lesz 2017 irodalmi Nobel-díjasa. Az előző évek meglepetést hoztak, hiába szerepelt Bob Dylan – és előtte Sztvetlana Alekszijejics – a Nobel-díj-várományosok közt. Az ukrán-belarusz írónőt így sokan megismerhették, s nyomasztó témái ellenére olvasni kezdték. Van egy másik ukrán írónő is, akit blaszfém módon ide helyezek, mielőtt rátérek a cikkem címadójául szolgáló Alekszijejics-életműre. Ő viszont a populáris irodalom képviselőjeként ismert. Az ezredforduló előtt jelent meg Okszana Zabuzsko: *Terepvizsgálatok az ukránok szexuális életéről* című könyve, ami már a címében is meglehetősen figyelemfelkeltő, még ha mást is ad, mint amit sejtet. (Nincs köze azonban *A szürke ötven árnyalatához*. A különben tudós szerző sikoltó, fájdalmas, egyenetlen színvonalú művet alkotott.) A fiatalok amúgy, mint a világ más tájékain, különféle pályázatoknak köszönhetően járják a világot, s fordulnak meg konferenciákon, fesztiválokon, európai kulturális szervezetekben, vendégségi projekteken. Ily módon jutottak el Pécsre az elmúlt évtizedben húszas-harmincas éveikben járó írók abból a régióból. A minszki születésű belarusz Nelly Bekus és az ukrán-lengyel Ostap Nozak a Pécs – Európa Kulturális Fővárosa címhez kötődő Writerin Residence-program keretében töltöttek itt egy-egy hónapot. Az utóbbi nemrég vissza is tért második fordulóra, már Lengyelországból, ott dolgozik és tanul, s erősödik fel lengyel származási vonala. Az előbbi polgárjogi harcos, kulturális újságíró, publicista, az Európai Kulturális Parlament tagja, Nyugat-Európához, az exeteri egyetemhez kötődik. Írásaikkal nemigen találkozhatunk még nálunk, kivéve naplóikat a projekt kiadványában.

Aki viszont kétségtelenül nagy népszerűséget és ismertséget szerzett magának, ám vegyes megítélésben részesül: ő Svetlana Alekszijevice. Ukrán anya és fehérorosz apa gyermeke, mindkét országhoz kötődik, újságíró, riporter, dokumentarista. Az orosz publikumot sokkolta díjazásának híre. A Putyin-pártiakat mindenképpen: Alekszijevice bátor demokrata, az elnyomottak melletti kiállása rokonítja Ulickaja időnként hasonló megnyilvánulásaiival.http://konyves.blog.hu/2017/01/16/svetlana_alekszijevice_kilepett_az_orosz_penbol. Az ukrán-fehérorosz író nő egész pályája a szovjet időszak traumáinak feldolgozásával telik. Ráadásul oroszul ír, s hát nem más, „igazi” orosz író kapta így meg a díjat, aki „igazi” irodalmat szerez. Ő ugyanis az irodalom peremvidékének tekintett dokumentarizmust műveli olyan szenvedéllyel, mélységgel és alázattal, hogy neki köszönhetően más fény vetül már erre a területre.

Nehéz témákat dolgoz fel hihetetlen szívóssággal. (A *Fiúk cinkkoporsóban* című könyvét nem tudom kézbe venni.) A csernobili katasztrófáról, csecsen, afgán háborúkról, szovjet emberekről, katonákról, asszonyokról ír – a fronton és a mindenkori hátszországban. S az azóta eltelt időről, ahogy a közös, az elhordott, elfoszlott, viseltes múltat cipelik a túlélők, a másodfrissességű idő (ez szerepel az *Elhordott múltjaink* eredeti címében) alakjai, a ma embere. Mert közös a múlt, a nagy Honvédő Háború, a Győzelem napja, az ünnepek többsége a térségben, még az olyan ártatlanok is, mint a nőnap, legyen az Kazahsztán (a FÁK tagja), Ukrajna, a megfigyelő – avagy a buzgó, lojális Belarusz. Amelynek Lukasenko-rezsime az író nőt 2000-ben elüldözte, s 2011-ben térhetett vissza nyugati tartózkodás után újra Minszkbe. Bízunk benne, az ismertség védelmet is jelent.

A háborúnak nem női az arca, így fordítható az eredetije a nálunk *Nők a tűzvonalban* címmel megjelent könyvének. És mégis: megannyi nő volt ott, önként jelentkező, aki a bátyja, apja, kedvese után vágyott, vitte gyerekeit is; üzte utánuk, fűtötte a hazaszeretet. Kötözött és harcolt, ellátta a haldoklókat, temette a holtakat, megpróbált néha szépítkezni egy kicsit, majd a háború után megnyugodni, de elhúzódtak tőle a férfiak, mert túl sokat látott. Amíg tartott, bajtársiasan viselkedtek velük a férfiak, inkább húgaikként – néha azért kibuknak a keményebb sztorik is. A legszomorúbb, legmegdöbbentőbb, legmeglepőbb az irántuk tanúsított, békeidőben létrejövő viszonyban ez effajta cserbenhagyás. Polcz Alaine önéletrajzi művének hőse magyar asszony, aki első férjétől már a nászútjukon, békés körülmények között kap örök életre szóló testi és lelki sebeket, szexuális értelemben is. A frontra pedig nem jószántából megy: az vonul át rajta, a menedéket keresőn, sokszorosan. Egymás emlékezéseit olvasva talán összeáll egy teljesebb kép a múltból és jelenről, ráismerünk a mindmáig sok fronton teljesítő kelet-európai, posztsovjet nőre. Az áldozat és az elkövető, aki szintén áldozat valamiképpen, megnyílhat, feloldódhat, irgalmat adhat, kérhet, kaphat. Felkavarodik a sok borzalom, fáj – mégse vigyék a sírba magukkal, akik írni tudnak, akiket megkérdez a riporter vagy a család. Tudnunk kell róla.